

Н.О.Герасименко*

**З ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ О.М.ЛАЗАРЕВСЬКОГО:
ЛИСТИ П.Я.ДОРОШЕНКА**

У статті досліджуються й публікуються листи відомого історика, державного й політичного діяча П.Я.Дорошенка до О.М.Лазаревського – видатної постаті української історіографії. У передмові, листах та коментарях до них ідеться про маловідомі сторінки з життя та діяльності представників генерації національно-свідомих і культурницьких діячів України XIX ст., про країну й час, в якому вони жили, розкрито їхні творчі плани та внутрішній світ.

Епістолярна спадщина відомих діячів України – важливе джерело для вивчення її історії. До епістолярного виду писемного типу історичних джерел належать приватні листи. Службове, дипломатичне і комерційне листування вважається однією з форм діловодства¹. Незважаючи на суб'єктивний характер наведеної у приватних листах інформації, наявність окремих неперевіраних фактів ці джерела найкраще передають атмосферу конкретної історичної епохи, яскраво і правдиво показують відносини між людьми, їхні погляди та звички.

Серед епістолярних джерел вагоме місце належить листуванню діячів історичної науки. Аналіз епістолярної спадщини істориків сприяє встановленню окремих подій і фактів у біографіях учених, їх наукових зв'язків, показує основні етапи формування історичних поглядів, оцінки їх праць іншими вченими, подає більш повне уявлення про них². Листи відіграють важливу роль у визначенні місця і ролі вченого в історіографічному процесі.

Епістолярна спадщина історика й археографа Олександра Матвійовича Лазаревського (1834–1902)**, видатної постаті української історіографії, який зробив значний внесок у розвиток української історичної науки, велика і різноманітна. Деякі листи істориків О.М.Бодянського і М.І.Костомарова Олександр Матвійович опублікував ще за життя³.

Дослідження та публікація епістолярної спадщини О.М.Лазаревського була продовжена у 1920-х рр. До 25-ої річниці смерті вченого, у 1926 р., його дочка К.Лазаревська опублікувала листи історика й археографа О.Бодянського до О.Лазаревського. Наступного, 1927 р., вийшла стаття етнографа І.Житецького, в якій проаналізовано листування О.М.Лазаревського та М.І.Костомарова⁴.

Значна частина епістолярної спадщини Олександра Матвійовича опублікована у 1927 р. у другому томі «Українського археографічного збірника». До нього увійшло листування родини Лазаревських та листи Олександра Лазаревського до батька і матері, брата Федора, дружини К.Ф.Лазаревської, істориків М.І.Петрова, О.І.Левицького, І.М.Каманіна, Г.О.Милорадовича, М.П.Василенка, філолога П.Г.Житецького та ін.⁵

1928 р. побачили світ листи О.М.Лазаревського до історика, громадського діяча, відомого збирача українських писемних пам'яток О.І.Ханенка з авторською передмовою та коментарями Б.Шевеліва⁶.

* Герасименко Неля Олексіївна – канд. іст. наук, ст. наук. співроб. відділу української історіографії та спеціальних історичних дисциплін Інституту історії України НАНУ.

** Про життя, наукову і громадську діяльність О.М.Лазаревського див.: Олександр Матвійович Лазаревський. 1834–1902. Матеріали до біобібліографії. – К., 1994. – С.23–26, 55–78; Герасименко Н.О. Подвижник історичної науки О.М.Лазаревський // Укр. іст. журн. – 2004. – №4. – С.90–102; №5. – С.16–35.

Багато років учені не публікували і не досліджували безпосередньо епістолярну спадщину Олександра Матвійовича. У своїх дослідженнях вони використовували лише окремі витяги з них⁷. Тільки у 2001 р. В.І.Воронов опублікував листи історика В.О.Мякотіна до О.М.Лазаревського з авторською передмовою та коментарями⁸.

Незважаючи на зазначені публікації листів з епістолярної спадщини вченого, значна їх кількість залишається неопублікованою. До них належать і листи Петра Яковича Дорошенка (1858–1919 рр.) – історика, українського державного і громадського діяча, наукова й епістолярна спадщина якого недостатньо досліджена***.

Народився Петро Якович на хуторі Дорошенковім Глухівського повіту Чернігівської губернії (нині с.Дорошенкове Ямпільського району Сумської області). Батько його, Яків Степанович Дорошенко, закінчивши у 1824 р. Новгород-Сіверську гімназію, усе життя прожив на хуторі Дорошенковім. Незважаючи на хуторянське життя, він уважно стежив за подіями культурно-освітнього розвитку України, випишував і купував українські книги, газети і журнали. У сім'ї Дорошеноків розмовляли українською мовою⁹, тому діти Якова Степановича вросли в атмосфері любові до України, її історії та культури.

Я.С.Дорошенко мав велику сім'ю: сім синів і три дочки. Майже усі вони отримали пристойну освіту. П.Я.Дорошенко, наймолодший із братів, закінчив Новгород-Сіверську гімназію й у 1870-х рр. вступив до Київського університету на медичний відділ. Під час навчання він увійшов до складу української студентської громади та до революційної організації «народовольців». Проте революційний рух не захопив його. Петра Яковича більше зацікавила культурно-національна робота. Цьому сприяло і його знайомство з відомими українськими вченими та громадськими діячами: В.Антоновичем, В.Науменком, Б.Кістяківським¹⁰.

У 1884 р. він закінчив Київський університет і був залишений у ньому як медик-хірург при кафедрі хірургії. Проте несподівано П.Я.Дорошенко змінив свої плани. Одружившись із дочкою глухівського повітового предводителя дворянства Марією з відомої родини Марковичів і діставши посаду повітового земського лікаря у м. Глухові, він переїхав туди із сім'єю¹¹.

Одруження зблизило Петра Яковича із заможним українським панством. Цьому сприяло й отримання ним від матері з відомого роду Коропчевських**** маєтку у с.Банічах Глухівського повіту Чернігівської губернії та обрання його

*** Окрім розвідки Г.М.Кураєва «Глухівщина у житті та історичних працях П.Я.Дорошенка», опублікованої у 1996 р. у матеріалах Всеукраїнської науково-освітньої конференції «Історіографічна спадщина науки історії України (погляд із кінця ХХ ст.)» (Глухів, грудень 1996 р. – С.93–94) та аналізу внеску П.Я.Дорошенка у розвиток української генеалогії, здійсненого В.Томазовим у праці «Генеалогія козацько-старшинських родів: історіографія та джерела (друга половина ХVІІ – початок ХХІ ст.)» (К., 2006. – С.50, 142–144), досі не вийшло жодної ґрунтовної праці, присвяченої життю, науковій та громадській діяльності Петра Яковича Дорошенка, його внеску в українську історіографію.

**** Найвідомішим представником роду Коропчевських був Павло Григорович – малоросійський (чернігівський) віце-губернатор (1797–1799 рр.), статський радник (1797 р.), кавалер орденів св.Володимира ІV ступеня (1785 р.), Анни ІІ ступеня. Див.: Мезько-Оглоблин О. Люди старої України та інші праці. – Острогож; Нью-Йорк, 2000. – С.129–134, 329–330; П.Г.Коропчевський підписав у 1786 р. свідоцтво дворян про благодійне життя предків О.М.Лазаревського і про відправлення ними служби, схожої із дворянською, що давало право родині Лазаревських на отримання дворянства // Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф.І. – Спр.68384. – Арк.1. Родини Коропчевських і Лазаревських поєднували давні дружні стосунки.

гласним повітового глухівського, а згодом і губернського чернігівського земства. Тоді ж він познайомився з представниками козацьких родів, серед яких був і О.М.Лазаревський¹².

Маючи дружні стосунки з діячами української культури, а також із впливовими земськими діячами, П.Я.Дорошенко організовував і брав активну участь у багатьох культурно-національних заходах на Чернігівщині, які сприяли збереженню українських традицій. У Глухові він організував музей старовини з бібліотекою українознавства, публікував статті у місцевій пресі, серед них про Волокитинську порцелянову фабрику Миклашевського на Глухівщині, яка прославилася своїми мистецькими виробами. Любов до української старовини Петро Якович зумів прищепити і своєму сусідові по с.Баничі П.П.Скоропадському, майбутньому гетьманові України. П.П.Скоропадський почав збирати пам'ятки української культури, шанував національну історію, надавав пожертвування на українські видання та на різні національно-культурні заходи, наприклад, на пам'ятник Т.Г.Шевченку¹³.

Петро Якович зібрав за життя велику бібліотеку книжок і журналів з української історії, мови, літератури та мистецтва. Це була одна з найкращих приватних збірок в Україні, яка налічувала кілька тисяч томів¹⁴.

У маєтку Петра Яковича, окрім бібліотеки, зберігалися також картинна галерея, пам'ятки декоративно-прикладного мистецтва, велика колекція писемних пам'яток: універсали з власноручним підписом гетьманів, збірка рукописів та листів відомих діячів освіти, науки і культури. Він упорядковував збірку і склав її опис. Московське археологічне товариство надрукувало розповідь про збірку П.Я.Дорошенка, а також повідомлення самого дослідника про сімейні архіви Глухівського повіту¹⁵.

Зайнятий практичною роботою в земстві, Петро Якович писав і друкувався мало, але охоче ділився своїми матеріалами і вказівками з тими, хто працював над історією України. Серед них, як видно з листів П.Я.Дорошенка, був і О.М.Лазаревський.

У 1906 р. Петро Якович переїхав до Чернігова і був призначений на посаду директора дворянського пансіону. Одночасно його було обрано товаришем (заступником) голови Чернігівської архівної комісії, головою комісії по впорядкуванню музею В.Тарновського. За його пропозицією до Чернігова було запрошено відомого українського археолога й архівіста В.Л.Модзалевського, який зайняв посаду секретаря архівної комісії і секретаря дворянської управи¹⁶.

У розпорядження В.Л.Модзалевського Петро Якович передав підготовлені родовідні розписи відомих козацько-старшинських родів, серед яких були Дорошенки, Забіли, Іваненки, Іскрицькі і дозволив користуватися документами своєї колекції й архівної збірки Марковичів¹⁷.

У ході революційних подій 1917 р. він зайнявся національно-культурною роботою. Так, за його сприяння було засновано українську гімназію в Чернігові, директором якої він став у 1917 р. При реорганізації у 1918 р. Кабінету Міністрів гетьмана П.Скоропадського Петру Яковичу запропонували посаду голови. Проте він відмовився, посилаючись на похилий вік і надломлене здоров'я через втрату на війні старшого сина і смерті від сухот весною 1917 р. улюбленої дочки. Але його умовили обійняти посаду головного управляючого відділом мистецтва і національної культури. Перебуваючи на цій посаді, він сприяв створенню Українського державного університету, Центрального українського архіву, Національної бібліотеки, заснуванню Української академії наук¹⁸.

Працюючи над розбудовою українських національних установ культури, П.Я.Дорошенко залишив свій архів, бібліотеку, збірку предметів мистецтва і старовини, які перебували у маєтку в с.Баничі, без належної охорони. І вони в листопаді 1917 р. опинилися під загрозою знищення. Про це писав у листах до глухівського повітового і чернігівського губернського комісарів Української

Центральної Ради комісар з охорони пам'яток старовини і мистецтва на Чернігівщині В.Л.Модзалевський. Він просив вжити термінових і рішучих заходів для врятування архівів, бібліотек і збірок предметів українського мистецтва і старовини як у маєтку П.Я.Дорошенка у с.Баничі, так і у маєтку Н.М.Марковича у с.Сваркове. За даними, які мав комітет з охорони пам'яток старовини і мистецтва на Чернігівщині, ці маєтки були захоплені сільськими комітетами, що загрожувало втратою значних у науковому плані цінностей¹⁹.

20 листопада 1917 р. В.Л.Модзалевський направив листа і до Глухівського повітового земельного комітету, в якому повідомляв про захоплення і часткове розорення зазначених маєтків, в яких зберігалися «огромной научной и художественной ценности» архіви, бібліотеки, портрети, гравюри і просив земельний комітет роз'яснювати волосним і сільським земельним комітетам, що, за доповненням до універсалу Української Центральної Ради, маєтки і «находящаяся в них движимость, не имеющая сельскохозяйственного значения», не може бути передана у володіння земельних комітетів, оскільки пам'ятки і предмети старовини, архіви та бібліотеки мають велику наукову цінність і їх треба охороняти²⁰.

Із приходом у 1919 р. до влади в Україні Директорії П.Я.Дорошенка було залишено на посаді головного управляючого відділом мистецтва і національної культури, незважаючи на його близькі стосунки з гетьманом П.Скоропадським. Таке рішення було прийнято, зважаючи на колективне прохання його підлеглих, а також на особисті риси Петра Яковича як людини освіченої, вихованої, чесною і толерантною. Проте у справі національної культури він мав тверді переконання і наполегливо їх відстоював. У цьому йому допомагали великий такт і державний розум²¹.

У січні 1919 р. разом з урядом Директорії він виїхав до Вінниці, а далі мав їхати до Кам'янця-Подільського. Проте у Жмеринці ректор Одеського університету Т.Сушицький переконав П.Я.Дорошенка, який у той час дуже хворів, їхати до Одеси, де у липні 1919 р. його заарештували більшовики. Знайомі Петра Яковича зателефонували до Києва і голова Раднаркому Х.Г.Раковський надіслав до Одеси телеграму, в якій наказував не поспішати з виконанням вироку. Проте на час отримання телеграми П.Я.Дорошенка вже було страчено²².

У листах П.Я.Дорошенка до О.М.Лазаревського, що публікуються нижче, ідеться про молодосліджений період життя Петра Яковича, коли він працював у Глухові земським лікарем і займався культурно-просвітницькою роботою.

Мова листів П.Я.Дорошенка відповідає соціальному стану їх автора. Їх лексика стримано-шаноблива, наближена до загальноновживаної у тогочасних дворянських колах.

У листах Петра Яковича ідеться про його роботу над підготовкою наукових праць, пошуки першоджерел, історичної літератури, про обмін книгами і рукописами з Олександром Матвійовичем, про колекціонування цінних книг і рукописів з історії України. Листи П.Я.Дорошенка – документальне свідчення високого авторитету О.М.Лазаревського серед національно свідомого і культурного покоління України XIX ст., його причетності до творення цього покоління.

Збірка складається із семи листів П.Я.Дорошенка від 14 листопада 1890 р. і до 21 лютого 1899 р. за старим стилем, оригінали яких зберігаються в Інституті рукопису НБУ імені В.І.Вернадського. Листи написані чітким почерком і добре збереглися. Вони публікуються за хронологічним принципом відповідно до часу написання, авторські дати зазначені за місцем їх в автографі. Непрочитані слова позначаються в тексті трьома крапками у квадратних дужках. Текстові скорочення, за винятком повторень, розкриті у квадратних дужках зі зніманням крапки. Примітки і коментарі подано після тексту листів. При публікації повністю збережено мову, морфологічні та стилістичні особливості оригінального тексту.

- ¹ Эпистолия // Специальные исторические дисциплины. – К., 1992. – С.307.
- ² Критский Ю.М. Эпистолярное наследие историков как историографический источник (середина XIX в. – 1917 г.) // История и историки: Историографический ежегодник. 1973. – Москва, 1975. – С.87.
- ³ Л.А. Четыре письма О.М.Бодянского. 1855–1858 // Киевская старина. – 1859. – №11. – С.447–450; Лазаревский А. Письмо Н.Костомарова // Там же. – 1891. – №9. – С.478–479.
- ⁴ Лазаревська К. Листи Осипа Бодянского до Олександра Лазаревського (1854–1855) // Україна. – 1926. – Кн.1. – С.66–70; Житецький І. Листування О.М.Лазаревського і М.І.Костомарова // Україна. – 1927. – №4. – С.88–105.
- ⁵ Листування родини Лазаревських та деякі родинні документи // Український археографічний збірник. – К., 1927. – Т.2. – С.74–235; Листи Олександра Лазаревського // Там само. – С.264–370.
- ⁶ Шевелів Б. Листи О.М.Лазаревського до О.І.Ханенка // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського. – К., 1928. – С.969–981.
- ⁷ Сарбей В.Г. Історичні погляди О.М.Лазаревського. – К., 1961. – С.24, 26, 28–33.
- ⁸ Воронов В.І. Листи російського історика В.О.Мякотіна до О.М.Лазаревського // Дніпропетровський історико-археологічний збірник. – Дніпропетровськ, 2002. – Вип.2. – С.630–641.
- ⁹ Дорошенко Д. Памяти П.Я.Дорошенка (1858–1919) // Стара Україна. – Л., 1924. – №7/8. – С.110.
- ¹⁰ Там само. – С.110–111.
- ¹¹ Там само. – С.111.
- ¹² Дорошенко Д. Назв. праця. – С.111.
- ¹³ Там само; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1918). – Л., 1923. – Ч.2. – С.84; Курас Г.М. Глухівщина у житті та історичних працях П.Дорошенка // Історіографічна спадщина науки історії України (погляд з кінця XX ст.) (Глухів, грудень 1996 р.): Матеріали Всеукр. наук.-освітн. конференції. – С.94.
- ¹⁴ Дорошенко Д. Памяти П.Я.Дорошенка. – С.112.
- ¹⁵ Рукописи П.Я.Дорошенко. – Чернігов, 1908. – С.3–46; Курас Г.М. Назв. праця. – С.93.
- ¹⁶ Дорошенко Д. Назв. праця. – С.112.
- ¹⁷ Томазов В. Генеалогія козацько-старшинських родів: історіографія та джерела (друга половина XVII – початок XXI ст.). – К., 2006. – С.50, 142.
- ¹⁸ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. – Ч.2. – С.14; Ч.3. – С.74–76, 85–86.
- ¹⁹ ІР НБУВ. – Ф.12. – Спр.947/948. – Арк.1.
- ²⁰ Там само. – Арк.2. Подальша доля бібліотеки, архіву, історичної і мистецької збірки П.Я.Дорошенка невідома. За свідченням Д.І.Дорошенка, племінника Петра Яковича, за радянської влади велися переговори про передачу збірки вдовою П.Я.Дорошенка Українській академії наук (див.: Дорошенко Д.І. Памяти П.Я.Дорошенка... – С.112).
- ²¹ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. – Ч.3. – С.118; Його ж. Памяти П.Я.Дорошенка... – С.113.
- ²² Дорошенко Д. Памяти П.Я.Дорошенка... – С.113; Його ж. Мої спомини про недавнє минуле. – Л., 1924. – Ч.4. – С.85.

№1

11 ноября 1890
Глуховъ

Многоуважаемый Александръ Матвѣевичъ!

Съ благодарностью возвращаю Вамъ Описание маестностей Черниговского полка¹, а также рукопись Вашу о Глуховскихъ селахъ². Я прочелъ Вашу рукопись съ величайшимъ интересомъ. Не будучи знакомъ съ первоисточниками, я в ней на каждомъ шагу встрѣчался съ новыми для меня фактами. Къ сожалѣнію, вслѣдствіе невыгодно (относительно свободнаго времени) сложившихся обстоятельств, я не въ состояніи, согласно Вашему любезному приглашенію, представить Вамъ те замѣчанія и соображенія, которыя явились у меня при чтеніи Вашей рукописи. Я ограничиваюсь тѣмъ, что посылаю Вамъ

нѣсколько оригинальных документов³, которые Вы быть может найдете любопытным просмотрѣть. Среди них Вы встрѣтите описаніе Глухова, рукопись найденную мною въ бумагах Ал.М.Марковича⁴, вѣроятно его сочиненіѣ (ужасно безграмотно переписано!), была ли эта вещь напечатана – я не знаю. Кромѣ того, я посылаю Вамъ мои списки Глуховскихъ, Воронежскихъ и Ямпольскихъ сотниковъ; а также несколько геніалогій старинныхъ глуховскихъ фамилій, изъ которыхъ, какъ напр[имер] Гудим-Месендровыхъ. Вы увидите нѣкоторые факты касательно исторіи поселеній и владѣнія. Въ дополненіе къ даннымъ, приведеннымъ при моей замѣтке о с.Дорошовкѣ и хут[оре] Дорошенковомъ⁵ о нашемъ родѣ, я в непродолжительном времени пришлю Вам родословникъ Дорошенковъ⁶, по всѣмъ отросямъ этой фамиліи, какъ онъ вышелъ у меня послѣ тщательнаго просмотра разнаго подходящаго матеріала. О Дорошенкахъ, я полагаю, подробнее Вы будете говорить при описаніи Черниговскаго полка.

Бумаги Ал.М.Марковича я разобралъ и извлекъ все, относящееся собственно къ характеристикѣ Александра Михайловича какъ человека и общественнаго дѣятеля. Какъ только выберется свободное время, хочу попытаться составить очеркъ его жизни и дѣятельности. Если выйдетъ что-нибудь сносное, то пришлю къ Вамъ на Ваше благосклонное рассматрѣніе.

Искренно уважающий Васъ и преданный Петр Дорошенко.

P.S. Одно замѣчаніе позвольте мнѣ сдѣлать теперь же. Мне кажется, многоуважаемый Александръ Матвѣевичъ, что для исторіи поселеній небезъинтересно было бы отмѣтить, какія изъ нихъ имѣютъ городища, список которыхъ, довольно полный для Глуховскаго уезда, имѣется в диссертациі Д.Я.Самоковасова⁷ о древнихъ городахъ Россіи.

IP НБУВ. – Ф.1. – Спр.68044. – Арк.1–2 зв. – Автограф.

№2

19 марта 1895

Глуховъ

Многоуважаемый Александръ Матвѣевичъ,

Если еще не закончили Вы статьи своей объ Ал.Мих.Марковичѣ⁸ и если в предложеніи Ваши входит намѣреніе подробнѣе коснуться собственно личности Ал.М-ча, какъ человека, то сверхъ имѣющагося у Васъ матеріала и личныхъ Вашихъ воспоминаній, я могъ бы сообщить Вамъ для просмотра краткіе записки о немъ – М.Г.Похвисневой и П.Е.Литвиновой. Нахожу нелишнимъ взглянуть Вамъ на эти записки, изъ которыхъ в воспоминаніяхъ г-жи Литвинов[ой] есть кое-что интересное. Будьте добры написать мнѣ в случае Вашего желанія и я немедленно Вамъ вышлю рукописи эти.

Я предпринялъ намѣреніе написать небольшой историческій очеркъ Глухова и считаю работу эту своеврѣменною и даже нужною в виду напр[имер] такихъ фактовъ, какъ желаніе Терещенков⁹ разрушить Анастасіевскую церковь¹⁰, потому что она заслоняетъ собою вновь сооруженный ими собор... Для работы этой у меня подъ рукою имѣется почти все печатные (по части источниковъ) и кое-что рукописное. Но мнѣ необходимо еще следующее:

1) №№32 и 34 Чернигов[скихъ] губ[ернскихъ] вѣдомостей за 1852 г. со статьей «Глуховскіе древности».

2) Когда в Глуховъ былъ перевезенъ памятникъ Румянцеву¹¹, то тогда по поводу этого обстоятельства была статья въ Черниг[овскихъ] губ[ернскихъ] вѣд[омостяхъ] о памятникѣ и вообще о Глуховѣ. Мне даже передавали, что статья эта была написана Вами. Конечно, мне необходима и эта статья.

3) Мне нуженъ Т.V ч.П Городск[ихъ] поселеній Рос[сийской] Им[періи], гдѣ имеется очеркъ Глухова.

Увѣренъ, что в Вашей библіотекѣ найдутся названные источники, а потому позволяю себѣ утруждать Васъ просьбою выслать мнѣ ихъ на нѣкоторое время.

Напередъ приношу благодарность мою и остаюсь искренно преданный Вамъ Петр Дорошенко.

P.S. Нетъ ли чего интереснаго для Глухова в бумагахъ Румянцева в Судеевковскомъ архивѣ?¹²

IP НБУВ. – Ф.1. – Спр.68045. – Арк.1–2 зв. – Автограф.

№3

17 октября 1895

Глуховъ

Многоуважаемый Александръ Матвѣвичъ,

Я такъ провинился предъ Вами за прамедленіе высылкою бумагъ, что совѣстно и оправдываться. Скажу только, что бумага о Свѣчкѣ была¹³ в Баничахъ¹⁴, а я все время занятъ был в земском собраніи, окончившимся у нас только 14 октября.

Сегодня выслалъ Вам дѣло Ив. Скоропадскаго с Разумовскими объ Оржицѣ и исторію фортеця Л.Свѣчки¹⁵. Что же касается «Черн[иговских] Губ[ернских] Вѣд[омостей]», то позвольте мнѣ удержать ихъ у себя еще на некоторое время; возвращу вмѣстѣ съ 2 рукописными сборниками.

Прошу Вас удѣлить и мне экземпляръ «Pro domo sua»¹⁶, будьте уверены, что буду хранить эту книжку, как драгоценность.

Искренно уважающій Вас и всегда готовый къ услугам

Петр Дорошенко

IP НБУВ. – Ф.1. – Спр.68046. – Арк.1–1 зв. – Автограф.

№4

29 октября 1895

Глуховъ

Многоуважаемый Александръ Матвѣвичъ,

Благодарю Васъ за дозволеніе удержать рукописи и Черн[иговские] Вѣд[омости] до начала декабря; къ этому времени я надѣюсь уже воспользоваться ими вполне.

Вы очень обрадовали меня обѣщаніемъ удѣлить одинъ экземпляръ «Pro domo sua». Книжка эта меня сильно интересуетъ съ тех пор, какъ я прочелъ извлеченія изъ нея, сдѣланныя в «Кіев[ской] Ст[арине] Н.В.Шугуровымъ»¹⁷. Надѣюсь, что исполненіе своего обѣщанія Вы не отложите в долгій ящикъ и, повѣрив моему нетерпѣнію, съ которым я буду ожидать эту книжку, вышлите ее мне поскорее.

Въ сварковских бумагахъ есть кое-какіе матеріалы, относящіеся къ Лубенщинѣ¹⁸. Если еще не поздно, то предупредите меня, что собственно Вам нужно и я, найдя свободное время, постараюсь подыскать интересное для Васъ.

Съ глубоким уваженіем остаюсь искренно преданный Вамъ.

Петр Дорошенко

IP НБУВ. – Ф.1. – Спр.68047. – Арк.1–1 зв. – Автограф.

№5

14 января 1896, Глуховъ

Многоуважаемый Александръ Матвѣвичъ,

Около года тому назад рукопись описанія Глухова, сдѣланнаго Ал.Мих.Марковичем, я отослал в Чернигов, получив обѣщаніе, что ее напечатают в фельетонах Черниг[овских] губ[ернских] Вѣдомостей]. До сих пор ее, как Вы знаете, не печатали; а теперь, когда я, по желанію Вашему, хотѣл ее получить обратно – мне ее не возвращают. Переписка съ Черниговомъ была причиною замедленія моего ответа на письмо Ваше от 26 декабря. – Утѣшаю себя, что рукопись не пропадет. Я положительно могу сказать, что описаніе Глухова сдѣлано Ал.М[аркови]чем в началѣ 40-х годов¹⁹.

Что касается формулярнаго списка о службѣ Ал. М[аркови]ча, то таковой былъ у меня; но мне казалось, что я его послалъ Вамъ вмѣстѣ съ другими бумагами Ал. М[аркови]ча. Если же у Васъ нѣтъ, то сей час отослать его я не могу, так как не знаю, гдѣ онъ и пришлось бы перерыть всѣ мои бумаги и сварковскіе. Впрочем я рѣшил бы и это, но у меня под руками был [...] при этом черновой формуляр, исправленный Ал. М[аркови]чемъ собственноручно. Нельзя ли удовольствоваться имъ?

Напомню Вамъ, что у меня Ваша книга: Br.: Plater-Zbiór pamietnikow. – Также позвольте напомнить Вамъ Ваше любезное обѣщаніе передать мне когда-либо имѣющіеся у Вас бумаги Скоропадских²⁰, когда онѣ будут Вами обследованы и исчерпаны. Я имѣю причины очень интересоваться ими, хотя впрочем – вполне безкорыстно.

Съ глубочайшим уваженіемъ къ Вамъ остаюсь всегда готовый къ услугам.
Петр Дорошенко.

ІР НБУВ. – Ф.1. – Спр.68048. – Арк.1–2 зв. – Автограф.

№6

Многоуважаемый Александръ Матвѣевичъ,

Благодарю Васъ за присылку портрета Дорошенка²¹; добыть его я давно уже желалъ. 9-го прошлаго ноября исполнилось 200 лѣтъ со дня смерти этого, послѣ Богдана Хмельницкаго едва ли не самаго популярнаго дѣятеля в исторіи гетманскаго періода Малороссіи. Добромъ ли, лихомъ ли, а надо было нашей «Кіев[ской] Старине» помянуть этаго типичнаго малоросса и патріота – конечно на свой ладъ. – Кстати о портретахъ Дорошенка: всѣ они, мне кажется, имѣют прототипомъ ту гравюру, которой экземпляръ Вы были так добры подарить мнѣ въ 1844-м году. Портрет (живописный), хранящійся въ запасной половине Московск[ого] историческаго Музеума, гдѣ я его виделъ въ 1895 году, хотя и старый, но тоже мне кажется, писан по той же гравюрѣ. Портрет из [...] также сильно напоминает тот же прототипъ. Жаль, что до сих пор никто еще не указал автора первоначальной гравюры. Въ большомъ своемъ Словаре, Ровинскій²² описал этот портрет под №2, но мастера, сверхъ обыкновенія, не указалъ, вероятно потому, что не знал его. Въ предисловіи к альбому Беца²³ сказано, что портрет гравированъ в XVII вѣкѣ в Антверпенѣ; но откуда взято это сведѣніе – не указано.

Посылаю Вамъ при этомъ любопытный документъ, въ которомъ довольно еще рано [в 1725 г.] вещи называются уже своими именами; и в дѣлѣ принимаютъ участіе (и как-то странно) памятный, превосходительный господинъ Бригадиръ Вельяминов²⁴.

Съ глубокимъ уваженіемъ остаюсь искренно преданный Вамъ

Петр Дорошенко
28 декаб[ря] 1898
Глуховъ

ІР НБУВ. – Ф.1. – Спр.68049. – Арк.1–1 зв. – Автограф.

№7

Многоуважаемый Александръ Матвѣевичъ,

Семь старыхъ глуховскихъ цеховыхъ книгъ (съ 1663 года) принадлежатъ Глуховской ремесленной управѣ. Выдержки изъ нихъ были напечатаны, впрочемъ весьма небрежно, в Чернигов[ских] Губ[ернских] Вѣд[омостях] 1887 года. Восьмая книга – цеха [...] – от 1707-го года, принадлежитъ мне и куплена мною уже на рукахъ. – Не знаю, какимъ способомъ Общ[ество] Нестора²⁵ можетъ потребовать книги изъ Ремесл[енной] Управы. Засѣдающіе тамъ мудрецы какъ-будто не расположены никуда высылать книгъ. – Что, конечно, не мѣшаетъ имъ не беречь этихъ самыхъ книгъ, какъ это явствуетъ изъ пріобрѣтенія мною [...] книги изъ постороннихъ уже рукъ.

Что касается принадлежащей мнѣ книги, то, конечно, съ полученіемъ Вашего указація, я готовъ ее передать куда Вамъ угодно²⁶. Впрочемъ, в концѣ этаго мѣсяца я буду в Кіевѣ и привезу Вамъ свою книгу.

Глубоко Васъ уважающій и искренно преданный Вамъ
Петр Дорошенко.
21 февр[аля] 99
Глуховъ

ІР НБУВ. – Ф.1. – Спр.68050. – Арк.1–1 зв. – Автограф.

Коментарі:

¹ Ідеться про матеріали «Генерального следствия о маетностяхъ Черниговскаго полка», опубліковані О.М.Лазаревськимъ у 1892 р. у «Черниговскихъ губернскихъ ведомостяхъ» і окремою книжкою.

² Рукопис під назвою «Сѣла Глуховской сотни» ввійшов до другого тому «Описания старой Малороссии. Полкъ Нежинскій» (К., 1893. – С.427–502).

³ Відомості з надісланихъ П.Я.Дорошенкомъ документів О.М.Лазаревський використав при підготовці другого тому «Описания старой Малороссии. Полкъ Нежинскій», про що в кожному окремому випадку зазначив у примітках (див.: Лазаревский А.М. Указъ соч. – С.49, 328, 356, 394, 426, 432, 439, 480, 489, 495, 496).

⁴ Олександр Михайлович Маркович (1790–1865 рр.) – історик і етнограф. Належав до козацько-старшинського, згодом дворянського роду Марковичів. Опис Глухова, про який ідеться у листі – це неопублікована праця О.М.Марковича «Історичний опис м.Глухова», яку О.М.Лазаревський використав при підготовці другого тому «Описания старой Малороссии. Полк Нежинский», зазначивши у примітці, що рукопис цього опису, «составленного в тридцатых годах», він отримав від П.Я.Дорошенка (див.: *Лазаревский А.М.* Указ соч. – С.431–434).

⁵ Хутір Дорошенків розміщувався неподалік від с.Дорошівки за 50 км від Глухова. Відомості про історію села і хутора, отримані з документів, надісланих П.Я.Дорошенком, О.М.Лазаревський навів у другому томі «Описания старой Малороссии. Полк Нежинский» (див.: *Лазаревский А.М.* Указ. соч. – С.460, 462, 488).

⁶ Дорошенки – відомий козацько-старшинський, згодом дворянський рід, заснований гетьманом реєстрового козацтва Михайлом Дорошенком. П.Я.Дорошенко належав до бічної гілки цього роду, заснованої ямпольським отаманом Климченком, до дітей якого разом із хутором Дорошенковим перейшло і прізвище Дорошенків (див.: *Лазаревский А.М.* Указ. соч. – С.503).

⁷ Самоковасов Дмитро Якович (1843–1911 рр.) – російський історик права та археолог. Із 1892 р. – керуючий Московським архівом міністерства юстиції.

⁸ Стаття О.М.Лазаревського про О.М.Марковича була опублікована у 1897 р. у журналі «Киевская старина» (№1, 2) під загальною назвою «Прежние изыскатели малорусской старины» та ввійшла до збірника статей вченого «Очерки, заметки и документы по истории Малороссии». – К., 1898. – Т.4. – С.40–87.

⁹ Терещенки – козацький, а з 1870 р. – дворянський рід із Глухівського повіту Чернігівської губернії, який володів у Російській імперії, здебільшого в Україні, наприкінці XIX ст. 200 десятинами землі і великою кількістю підприємств – цукроварень, гуралень, лісопильних заводів, сукопних фабрик. Через засноване у 1870 р. «Товариство цукробуяркових та рафінадних заводів братів Терещенків» велася оптова торгівля цукром на внутрішньому і зовнішньому ринках. Велику увагу Терещенки приділяли доброчинній діяльності та колекціонуванню творів мистецтва, зібрання яких після революції 1917 р. стала основою для Київського музею російського мистецтва (див.: *Донік О.* Родина Терещенків в історії доброчинності. – К., 2004. – 312 с.).

¹⁰ Анастасіївська (Трьоханастасіївська) церква була зведена у Глухові у 1717 р. коштом дружини гетьмана І.І.Скопадського Анастасії і була спочатку домовою гетьманською церквою. Під час пожеж у місті у 1748 та 1784 рр. церква зазнала ушкоджень і була відбудована лише у 1816 р. У 1893 р. поряд зі старою церквою за проектом російського архітектора А.Гуна коштом братів Терещенків була зведена й освячена нова Трьоханастасіївська церква. 21 травня 1894 р. брати Терещенки звернулися до Синоду з проханням знести стару гетьманську церкву. П.Я.Дорошенку не вдалося відстояти цю пам'ятку історії, оскільки знесення старої церкви підтримали київські професори, члени спеціально створеної комісії – П.Лашкарьов та М.Петров. Протягом 1894–1897 рр. її розібрали, а на місці церкви поставили каплицю, яка була зруйнована у 1950 р. (див.: *Вечерський В., Балашов В.* Глухів. – К., 2003. – С.87–89).

¹¹ Румянцев Петро Олександрович (1725–1796 рр.) – російський військовий та державний діяч, генерал-губернатор Малоросії, президент Малоросійської колегії (1764–1794 рр.). Здійснив остаточну ліквідацію автономії Лівобережної України. Пам'ятник П.О.Румянцеву роботи видатного французького скульптора Жана-Домініка Рашета було перенесено з маєтку графа Завадовського у с.Ляличах до Глухова як дар місту від князя С.Голіцина. Його було встановлено при вході у сквер, поблизу Спасо-Преображенської церкви. Із приходом до влади більшовиків скульптуру зняли з п'єдесталу і перенесли до музею. Під час німецької окупації вона безслідно зникла (див.: *Вечерський В., Балашов В.* Назв. праця. – С.59, 110, 111).

¹² Ідеться про зібрання історичних документів XVII–XIX ст., яке належало археографу, громадському діячеві і колекціонеру писемних пам'яток Михайлові Судієнку (1803–1871 рр.). У його колекції писемних пам'яток були і документи з архіву П.О.Румянцева, якими цікавився у листі до О.М.Лазаревського П.Я.Дорошенко. Частину свого зібрання М.Судієнко опублікував у періодичних виданнях та двотомному збірнику «Материалы для отечественной истории (1853–1855)». Деякі документи ще за життя він передав Товариству історії та старожитностей російських при Московському університеті. Частину збірки (близько 100 одиниць) нащадки М.Судієнка передали у 1897 р. до бібліотеки Київського університету св.Володимира. Нині вона зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського (див.: *Коваленко О.* З історії колекціонування писемних пам'яток на Чернігово-Сіверщині // *Сіверянський літопис.* – 2002. – №1. – С.83).

¹³ Свічки – козацько-старшинський рід, родоначальником якого був Леонтій Назарович Свічка, лубенський осавул (1685 р.), лубенський полковник (1689–1699 рр.) (див.: *Лазаревский А.* Люди старой Малороссии. Лизогубы, Милорадовичи, Миклашевские и Свечки. – К., 1882. – С.57–59).

¹⁴ Село Баничі Глухівського повіту Чернігівської губернії – маєток П.Я.Дорошенка, який він отримав у спадок від матері (див.: *Дорошенко Д.* Памяти П.Я.Дорошенка (1858–1919) // *Стара Україна.* – Л., 1924. – №7/8. – С.111).

¹⁵ Деякі відомості про історію «фортелю» Л.Свічки наведені у праці О.М.Лазаревського «Люди старой Малороссии. Лизогубы, Милорадовичи, Миклашевские и Свечки». – С.57–58.

¹⁶ «Pro domo sua» (К., 1893) – збірник статей, в якому йдеться про найдавніших представників родини Лазаревських та вміщені спогади батька О.М.Лазаревського – Матвія Ілліча. Матеріали передруковані в «Українському археографічному збірнику» (К., 1927. – Т.2. – С.19–55.).

¹⁷ Шугуров Микола Васильович (1843–1901 рр.) – дослідник історії української культури, етнографії та біографістики. Народився на Чернігівщині. Закінчив Новгород-Сіверську гімназію та юридичний факультет Московського університету. Працював у судових органах Російської імперії – у Москві, Петербурзі, Сибіру, Одесі, Стародубі, Києві, Ніжині. Брав участь у роботі журналу «Киевская старина», надрукувавши у 1889–1901 рр. низку статей, заміток і рецензій (див.: Н.В.Шугуров. Некролог // Киевская старина. – 1901. – №12. – С.485–490).

¹⁸ Матеріали про Лубенщину О.М.Лазаревському були потрібні для роботи над статтею «Лубенщина и князя Вишневецкие», яка була опублікована у 1896 р. у журналі «Киевская старина» (№1, 2, 3).

¹⁹ О.М.Лазаревський не погодився з П.Я.Дорошенком, що опис Глухова О.М.Маркович написав на початку 1840-х рр. На думку Олександра Матвійовича, праця була завершена автором «в тридцатых годах» (див.: Лазаревский А. Описание старой Малороссии. Полк Нежинский. – Т.2. – С.432).

²⁰ Скоропадські – козацько-старшинський, згодом дворянський рід. Найвідомішими його представниками були гетьман української козацької держави Іван Ілліч Скоропадський (1646–1722 рр.) та гетьман Української Держави Павло Петрович Скоропадський (1873–1945 рр.). Імовірно, що документи до історії роду Скоропадських Петро Якович просив у О.М.Лазаревського для свого сусіда по маєтку Баничі П.П.Скоропадського, з яким підтримував дружні стосунки.

²¹ Дорошенко Петро Дорофійович (1627–1698 рр.) – український гетьман (1665–1676 рр.), один із найвидатніших історичних діячів України (див.: Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя і політичної діяльності. – Нью-Йорк, 1985).

²² Ровинський Дмитро Олександрович (1824–1895 рр.) – російський історик мистецтва і народного побуту. Почесний член Петербурзької академії мистецтв (1879 р.) й Академії наук. Зібрав велику колекцію матеріалів із російської іконографії і здійснив її наукову обробку. Результати опубліковані у низці праць, серед яких «Словарь русских гравированных портретов» (1872 р.) та «Подробный словарь русских гравированных портретов» в 4-х томах (1886–1889 рр.). Про одну із цих праць ідеться у листі П.Я.Дорошенка.

²³ Бец Володимир Олексійович (1834–1894 рр.) – лікар та український громадський діяч. Доктор медицини, професор кафедри анатомії Київського університету. Автор близько 50 наукових праць та спільної з В.Б.Антоновичем монографії «Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах».

²⁴ Вельяминов Степан Лукич – російський військовий і державний діяч, генерал-майор, президент Малоросійської колегії (1722–1727 рр.). Утілював у життя політику російського уряду, спрямовану на звуження автономії Гетьманщини (див.: Горобець В.М. Присмерк Гетьманщини: Україна в роки реформ Петра І. – К., 1998. – 315 с.).

²⁵ Ідеться про Історичне товариство Нестора-літописця, в якому О.М.Лазаревський був обраний головою (1895–1896 рр.) та товаришем (заступником) голови (1896–1902 рр.).

²⁶ О.М.Лазаревський готував до видання збірку документів під назвою «Цеховые акты Левобережной Малороссии (1622–1645)». Звідси його зацікавленість глухівськими цеховими книгами, які, проте, у публікації використані не були. Документи опубліковані вченим у 15-й книзі «Чтений в историческом обществе Нестора-Летописца» за 1901 р. (Вып.4. – С.202–214). Зазначена праця Олександра Матвійовича не ввійшла до бібліографічного покажчика «Олександр Матвійович Лазаревський. 1834–1902» (К., 1994), як і до попередніх покажчиків, але наведена у бібліографічному довіднику «Чтения в историческом обществе Нестора-летописца (1879–1914)». Укладач М.П.Колесник. (К., 1989. – С.44).

The article gives and examines the letters of a famous historian, state and political figure P.Ya.Doroshenko to O.M.Lazarev'skyi – a famous person in Ukrainian historiography. The preface, letters and comments tell about little known facts from lives and activity of representatives of generation of national-conscious and cultural workers of Ukraine of XIX century, about the country and time they lived in, reveal their creative plans and inner life.